

ЛЕКСИКА З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ ЗМІСТОМ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМЦЯМИ

У статті розглянуто лексику з національно-культурним змістом, яка використовується на початковому етапі вивчення української мови іноземними студентами. Виділено основні тематичні групи слів, запропоновано способи їх опрацювання.

Ключові слова: лексика з національно-культурним змістом, тематична група, значення, семантична структура слова.

Вивчаючи українську мову на початковому етапі, студенти-іноземці знайомляться з її фонетичною системою, основними граматичними явищами, отримують необхідний для спілкування словниковий запас. Початковий курс української мови передусім «будується на принципах активної комунікативності й країнознавчої інформативності» [5, 4]. З огляду на це важливе значення у словнику студента має лексика з національно-культурним змістом, яка сприяє пізнанню української мовної картини світу.

Лінгвокраїнознавчу теорію слова, як відомо, в російському мовознавстві створили й активно опрацьовували у 80-ті рр. ХХ ст. Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, А. О. Брагіна та інші дослідники (див.: [1; 3]). В україністиці про одиниці з національно-культурною семантикою насамперед ішлося в зіставному мовознавстві (Л. В. Бублейник, Л. М. Дяченко та ін. (див.: [2; 10]) й у перекладознавстві (Р. П. Зорівчак [14]), а в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. – в етнолінгвістиці (В. В. Жайворонок, С. Я. Єрмоленко (див. : [11; 12; 13])). Г. В. Онкович обґрунтувала опрацювання мовних засобів у складі лінгвоукраїнознавства [16]. У методиці викладання української мови в навчальних закладах сформувалися українознавча, соціокультурна лінії. Вивченню одиниць із національно-культурним компонентом присвячено кілька наших статей [6; 7; 20]. У словнику-довіднику „Україна в словах” (К., 2004), підготовленому викладачами Волинського національного університету імені Лесі Українки, представлено 12 тематичних груп такої лексики. Лінгвокраїнознавчий аспект викладання української мови як іноземної активно розробляють на кафедрі українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Викладачі кафедри видали „Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови” (Л, 2005, 2006, вип. 1–3), матеріали досліджень публікують у збірнику наукових праць „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”.

Попри значні набутки, ще не здійснено комплексного наукового аналізу лексики української мови з національно-культурним змістом, не укладено словників, у яких би були представлені всі тематичні групи цих одиниць.

Мовні засоби, які відображають етнічну картину світу українців, мають бути належно відбиті у підручниках і посібниках з української мови як іноземної на всіх етапах її вивчення, їх потрібно використовувати у різних формах роботи на заняттях і в позааудиторних заходах.

Мета нашої статті – з'ясувати специфіку слів з культурологічною семантикою, виділити тематичні групи найменувань і запропонувати способи їх опрацювання на заняттях зі студентами-іноземцями початкового рівня.

Зауважимо, що в науковій літературі для називання таких одиниць залежно від аспекту вивчення використовують різні назви: безеквівалентні слова, реалії, фонові лексика, культурологічні номінації, слова з національно-культурною конотацією, етнокультурно марковані слова, національно маркована лексика, мовні стереотипи, мовні знаки культури та ін. Останнім часом почав уживатися термін «лінгвокультурема», що виник із розвитком спеціальної галузі – лінгвокультурології (див. праці В. В. Воробйова, В. А. Маслової, М. В. Шевченко та ін [4; 15; 18]). На нашу думку, найбільш прийнятним у лінгводидактиці може бути загальне найменування «одиниця з національно-культурним змістом» із конкретизацією «лексема», «фразема» тощо.

Відомо, що в семантичній структурі лексики з національно-культурним змістом прийнято виділяти денотативні семи (семи предметно-логічної співвіднесеності) та конотативний шар, до якого входять оцінні, експресивно-емоційні елементи значення, стилістичне забарвлення і, за висловом Н. Г. Комлева, «культурна» конотація. Групу номінацій із національно-культурним компонентом у денотаті становитимуть, очевидно, назви властивих тільки певним народам предметів національної культури, фактів історії, державних інститутів, імена фольклорних героїв, міфічних істот тощо, відомі в науці як реалії. Наприклад, для українського етносу це будуть: *рушник, хата, пироги, борщ, коровай, вишиванка, козак, чумак, Запорізька Січ, Київ, Тарас Шевченко* й ін. Диференційними щодо виокремлення таких слів в українській мові виступають семи «український», «типовий для українців», «властивий українцям», «поширений в Україні» і под. Із частиною цих одиниць потрібно ознайомити іноземних студентів у межах тих тем, які вони вивчають на початковому етапі.

Другу групу формують слова, які відрізняються в етнічних мовах не ядром значення (понятійними семами), а конотативним забарвленням, зумовленим традиційною культурою, мовним етикетом, граматичним оформленням. Приміром, назва *калина* у багатьох мовах позначає кущову рослину з білими квітами і червоними ягодами, але в українській мові вона стала символом молодості, краси, кохання, весілля, батьківської хати, рідної землі, України (див.: [17, 573–574]). Демінутиви *калиночка, калинонька* мають позитивне емоційно-експресивне забарвлення. У цій групі виділимо найменування людей за родинними стосунками (*батько, мати, син, дочка, дід, баба*), назви рослин (*калина, дуб, верба, вишня, любисток, чорнобривці, соняшник*), тварин і птахів (*кінь, віл, вовк, лисиця, ластівка, лелека, соловей, чайка*), житла і хатніх речей (*хата, садок, криниця, стіл*), продуктів харчування

(хліб) та ін., що набули додаткових елементів значення. Їх пояснюємо поступово, в міру розширення словникового запасу і набуття лінгвокраїнознавчої компетенції.

Подаючи особові займенники у темі «Знайомство», обов'язково звертаємо увагу на функціонування в українській мові пошанівної множини *Ви* при називанні співрозмовника. Студенти повинні знати, що до осіб, старших за віком або посадою, до викладачів, незнайомих людей потрібно звертатися на *Ви* (див.: [19]). Крім того, в офіційному спілкуванні прийнято використовувати ім'я та по батькові (*Петре Олексійовичу, Валентино Степанівно*). Інколи можна послуговуватися словами *пан, пані* з додаванням імені, назви посади (*пане Вікторе, пане директоре, пані Оксано*). Займенник *ти* вживають лише стосовно осіб, однакових або молодших за віком, яких добре знають. Отримані відомості закріплюємо за допомогою питань у діалогах на зразок: *Як тебе звати? Мене звати... Як Вас звати? Мене звати... Звідки ти? Я з... Звідки Ви? Я з... Як звати декана? Його звати...* Набуті знання перевіряємо у спеціально створених комунікативних ситуаціях знайомства.

При розгляді відмінкових форм акцентуємо на вираженні звертання до людей, а також персоніфікованих істот і предметів за допомогою кличного відмінка (*Ніно Іванівно, Миколо Петровичу, лисичко-сестричко, земле моя, Україно*). Власні та загальні назви у кличному відмінку виявляємо у пропонуванних для читання діалогах, у текстах із фрагментами розмови людей, у реальному спілкуванні. Також зважаємо на те, що прикметною ознакою власних імен українців є повна і коротка форми (на зразок *Наталія – Наталя, Наталка, Лариса – Леся, Олександр – Сашко, Микола – Коля*), нейтральна і пестливо забарвлена форми (*Лідія – Лідочка, Лідуся; Ольга – Олечка, Олюня, Тарас – Тарасик, Павло – Павлик, Павлусь*).

У темі «Сім'я», вивчаючи назви родинних стосунків по прямій лінії першого ступеня (*батько, мати, син, дочка*), та другого ступеня (*дід, баба, онук, онучка*), зауважуємо, що в українській культурі було прийнято звертатися до батьків, діда і баби на «Ви», підкреслюючи особливу повагу до них. Ці форми часто виявляємо у спілкуванні сільських жителів, а також подекуди – міських. В українській мові функціонують синонімічно-варіантні замітники найменувань: *тато, таточко, татусь; мама, матінка, матуся; синок, синочок; дочечка, донька, доня, донечка; дідусь, бабуся, внучок, внучечка* та ін. Пестливо-зменшені утворення передають прихильне ставлення до близьких людей. Такі одиниці виділяємо у взятих для читання текстах і діалогах, а також пропонуємо вправи, в яких на місці крапок потрібно поставити нейтральну або демінутивну форму. Наприклад: *Мій ... (тато, таточко, татусь) працює на заводі. Мого ... (тата, таточка, татуся) звати ... Мою ... (маму, матінку, матусю) звати... Я дуже люблю мою... (маму, матінку, матусю). Тато і мама люблять ...(сина, сінка, синочка) // ...(дочку, доню, донечку, дочечку). Я маю ... (діда, дідуся, бабу, бабусю). Дід і баба люблять ...(внука, внучка; внуку, внучечку)*. На заняттях можна використати приказки на зразок: *Що батько, то не мати; У батька-матері не довіку; Не та мати, що народила, а та, що виростила*, пояснивши їх значення. У подальшому культурологічну

інформацію про одиниці на позначення родинних стосунків і свояцтва розширюємо (див. статті Д. Добрусинець [8; 9]).

Ознайомлюючи іноземних студентів із назвами страв і напоїв, виокремлюємо ті, що становлять специфіку української кухні : *борщ, вареники, галушки, голубці, куліш, (домашня) ковбаса, холодець, сало, кутя, квас, узвар* та ін. Звертаємо увагу на повсякденні різновиди хліба (*білий, сірий, чорний*) та обрядові (*коровай, паска*) (див.: [17, 337–370]). Крім навчальних текстів та діалогів, у яких містяться ці найменування, практикуємо відвідання закладів харчування, де можна спробувати українські страви та напої, а також участь в обрядових дійствах. У кінці грудня можна запропонувати студентам такий текст:

Вечір напередодні Різдва в Україні називають «Святим вечором». Цього дня готують дванадцять страв : борщ, вареники з картоплею і грибами, рибу та інші. Серед них – кутя з пшениці та узвар. У кімнаті ставлять житній сніп – дідух. Увечері вся сім'я сідає до столу.

Вивчаючи тему «Назви одягу, головних уборів і взуття», крім одиниць на позначення предметів повсякденного вжитку (*сорочка, штани, спідниця, сукня, пальто, куртка; шапка, туфлі, черевики, чоботи* та ін.), виділяємо найменування *вишита сорочка, сорочка-вишиванка, вишиванка, шаровари, плахта, вінок, стрічки*, які представляють частини українського народного вбрання (див.: [17, 515–550]). Використовуємо невеликий текст:

Народний одяг дівчини в Україні – це вишита сорочка (вишиванка), спідниця або плахта, вінок на голові з кольоровими стрічками. Українські хлопці одягають вишиту сорочку, штани або шаровари, шапку. Народний одяг носять на свята.

Для унаочнення послуговуємося різноманітним ілюстративним матеріалом на заняттях, а також відвідуємо святкові заходи, на які прийнято одягати народні строї.

Тему «Свята в Україні» можна вивчати частинами упродовж року, залежно від свята, яке наближається за календарем. На підсумковому занятті використовуємо такий текст:

*1 (першого) січня українці святкують **Новий рік**. Прикрашають будинки, ялинки та сосни, дарують один одному подарунки. 7(сьомого) січня в Україні відзначають **Різдво**. На це свято збирається вся сім'я. Обов'язково готують кутю та узвар. Співають народні та церковні пісні – «колядки». 14 (чотирнадцятого) січня святкують **старий Новий рік** (Новий рік за старим стилем). За народною традицією, діти посівають зерном оселі, щоб був добрий урожай.*

*8 (восьмого) березня відзначають **Міжнародний жіночий день**. Дівчатам і жінкам дарують квіти та подарунки. 9 (дев'ятого) березня – **день народження** геніального українського письменника **Тараса Шевченка**. До пам'ятника Шевченку кладуть квіти, проводять святкові вечори.*

*У квітні приходить велике церковне свято – **Великдень**. Українці печуть смачний білий хліб – «паски», фарбують яйця – «крашанки» або розписують їх – роблять «писанки».*

1 (першого) травня – **День міжнародної солідарності трудящих**. Люди відпочивають у парку, в лісі або працюють на городах. 9 (дев'ятого) травня святкують **День перемоги**. Вітають ветеранів, які брали участь у Другій світовій війні.

24 (двадцять четверте) серпня – велике державне свято – **День незалежності України**. Україна стала незалежною державою у 1991 (тисяча дев'ятсот дев'яносто першому) році. У містах і селах відбуваються мітинги, концерти.

1 (першого) вересня у нашій країні святкують **День знань**. Учні та студенти розпочинають заняття. У школах проходять святкові лінійки, відкриті уроки та лекції. У першу неділю жовтня відзначають **День учителя**. Вихованці вітають учителів і викладачів, дарують їм квіти.

Тема «Україна» – комплексна, тому її також студенти вивчають упродовж року, поступово розширюючи свої знання про українську державу. На підсумковому етапі пропонуємо такий текст:

Україна – це незалежна держава, яка утворилася 24 (двадцять четвертого) серпня 1991 (тисяча дев'ятсот дев'яносто першого) року. Її площа – 603,7 (шістсот три і сім десятих) тисяч квадратних кілометрів. Тут проживає понад 45 (сорок п'ять) мільйонів чоловік. Країни-сусіди України – Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова.

До складу України входять **Автономна Республіка Крим, 24 (двадцять чотири) області, міста з особливим статусом Київ та Севастополь. Столиця держави – місто Київ. Тут мешкає майже 3 (три) мільйони чоловік. Найбільші міста України: на півночі – Чернігів, Суми, Житомир, Рівне, Луцьк, на сході – Харків, Полтава, Луганськ, Донецьк, Дніпропетровськ, на заході – Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці, Хмельницький, Вінниця, на півдні – Запоріжжя, Одеса, Миколаїв, Херсон, Сімферополь, у центрі – Київ, Черкаси, Кіровоград.**

Державна мова в Україні – українська мова. Державні символи нашої країни – це Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Вищі органи державної влади в Україні – Верховна Рада України (Парламент), уряд – Кабінет Міністрів України та Конституційний Суд України. Главою нашої держави є Президент України.

Природа України дуже різноманітна. Тут є гори, ліси, степи, ріки, озера, моря. На заході знаходяться гори **Карпати**, а в **Криму – Кримські гори**. Найбільша ріка України – **Дніпро**. На півночі розташоване найкрасивіше озеро **Світязь**. На півдні Україну омивають **Азовське і Чорне моря**.

Читання цього тексту супроводжуємо ознайомленням із ілюстративним матеріалом: адміністративною картою України, фотоекспозицією, Інтернет-ресурсами. Насамкінець можна організувати рольову гру – уявну подорож у різні частини України. Під час неї використовуємо вивчену лексику та діалоги, потрібні для спілкування в установах, зокрема таких, як «туристичне агентство», «каса», «довідкове бюро», із мешканцями певних населених

пунктів. Докладніше опрацьовуємо одиниці на позначення реалій тих міст, у яких навчаються іноземці. Для розширення знань про культурологічний потенціал топонімів на пізнішому етапі рекомендуємо „Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови” (Л., 2005), довідник „Знаки української етнокультури” (К., 2006).

Отже, лексика з національно-культурним змістом становить важливу частину словникового запасу іноземних студентів. Серед неї розглядаємо безеквівалентні та частково еквівалентні одиниці. За семантикою це назви таких тематичних груп: «Наша держава – Україна», «Рослини», «Тварини», «Місто. Село. Громадські споруди. Установи», «Хата, садиба», «Страви і напої», «Вбрання», «Українське мистецтво. Фольклор», «Родина», «Власні імена людей», «Власні географічні назви» та інші. Із найменуваннями з культурологічним компонентом студенти ознайомлюються під час читання спеціально дібраних текстів, завдань, діалогів, створення комунікативних ситуацій, виконання рольових ігор. Вивчення цієї лексики необхідно продовжити у процесі поглиблення знань про українську мову та культуру.

На перспективу авторам підручників української мови для іноземців варто приділяти більшу увагу текстам і завданням, що містять одиниці з національно-культурною семантикою. Також потрібно підготувати комплексний лінгвокраїнознавчий словник для іноземних студентів, в якому були б представлені усі тематичні групи найменувань.

Література

1. Брагина А. А. Лексика языка и культура страны. Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А. А. Брагина. – М. : Рус. язык, 1981. – 176 с.
2. Бублейник Л. В. Проблемы контрастивной лексикологии : украинский и русский языки / Л. В. Бублейник. – Луцк : Вежа, 1996. – 160 с.
3. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. язык, 1980. – 320 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология : [монография] / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
5. Вступний курс української мови для студентів-іноземців : навч. посібник / ред. Т. О. Дегтярьова. – Суми : Університетська книга, 2010. – 415 с.
6. Данилюк Н. О. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання / Н. О. Данилюк // Наук. зап. НУ „Киево-Могилян. академія” : Філол. науки. – 2004. – Т. 34. – С. 3–6.
7. Данилюк Н. О. Лексика з національно-культурним змістом у сучасній українській мові / Н. О. Данилюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки : Філол. науки. – 2001. – № 9. – С. 14–17.
8. Добрусинець Д. Етнолінгвістичний аспект назв спорідненості / Дарія Добрусинець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2007. – Вип. 2. – С. 81–91.
9. Добрусинець Д. Назви спорідненості : етнолінгвістичні студії // Дарія Добрусинець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 160–162.

10. Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексики сучасної української мови : авт. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. М. Дяченко. – К., 1997. – 20 с.
11. Єрмоленко С. Я. Національна свідомість і виховання української мовної особистості /С. Я. Єрмоленко // Доповіді і повідомлення ІІІ конгресу МАУ: Мовознавство. – Харків: Основа, 1996. – С. 224–229.
12. Жайворонок В. [В.]. Знаки української етнокультури / Віталій Жайворонок : [словник-довідник]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
13. Жайворонок В. [В.]. Українська етнолінгвістика / Віталій Жайворонок: нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
14. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Л. : Вид-во ЛДУ, 1989. – 213 с.
15. Маслова В. А. Лінгвокультурологія : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр „Акад.”, 2001. – 208 с.
16. Онкович Г. В. Українознавство і лінгводидактика. – К. : Логос, 1997. – 105 с.
17. Україна в словах : Мовоукраїнознавчий словник-довідник : навч. посіб. / [упор. і кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : ВЦ „Просвіта”, 2004. – 704 с.
18. Шевченко М. В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультурем в українському поетичному мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Шевченко. – К., 2002. – 17 с.
19. Шпитель О. Лінгвоукраїнознавчий аспект називання співрозмовника в українській мові / Оксана Шпитель // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип.. 2008. – С. 160–162.
20. Danylyuk N. Lingvokultura leksiko en la instruado de denaskaj kaj fremdaj lingvoj / Nina Danylyuk // Internacia Pedagogia Revuo. – 2005. – P. 9–13.

Данилюк Н. А. Лексика с национально-культурным содержанием на начальном этапе изучения украинского языка иностранцами.

В статье рассмотрена лексика с национально-культурным содержанием, которая используется на начальном этапе изучения украинского языка иностранными студентами. Выделены основные тематические группы слов, предложены способы работы с ними.

Ключевые слова: лексика с национально-культурным содержанием, тематическая группа слов, значение, семантическая структура слова.

N. Danylyuk. Teaching Vocabulary with National and Cultural Component to Foreign Students at the Primary Stages of the Ukrainian Language Learning

The article is devoted to the vocabulary with national and cultural component which is used at the primary stage of the Ukrainian language learning by foreign students. The main thematic groups of nominations have been suggested and the methods of their introduction and usage have been given.

Key words and phrases: vocabulary with national and cultural component, thematic group of words, meaning, semantic structure of word.